

Matematika ÉP2

Kétváltozós függvények deriválása, 6. gyakorlat

2013/14. tavaszi félév

1. Elméleti összefoglaló

Kétváltozós függvények geometriai interpretációja

Legyen D egy xy -síkbeli tartomány, f pedig egy D -n értelmezett, valós értékű függvény, mely tetszőleges D -beli (x, y) pontnak egy $z = f(x, y)$ értéket feleltet meg. Az $(x, y, f(x, y))$ pontok által meghatározott alakzat a háromdimenziós Descartes-koordinátarendszerben a függvény geometriai megfelelője, ezt a függvény *grafikonjának* nevezzük. A grafikont $z = f(x, y)$ felületnek is nevezzük. A felületről akkor kapunk pontosabb képet, ha megvizsgáljuk a szintvonalait és a koordináta síkokkal való metszetgörbéit. Az xy -sík azon pontjainak összességét, melyekben az f függvény ugyanazt a c konstans értéket veszi fel, azaz $f(x, y) = c$, az f függvény *szintvonalának* nevezzük.

Tekintsük át a **nevezetes felületeket!**

- *Forgásparaboloid* egyenlete (a legegyszerűbb alakban): $f(x, y) = x^2 + y^2$. Ennek a szintvonalai koncentrikus körök, az yz és xz -koordináta síkokkal való metszetei parabolák.
- *Hiperbolikus paraboloid vagy nyeregfelület* egyenlete (a legegyszerűbb alakban): $f(x, y) = y^2 - x^2$. Ennek a szintvonalai hiperbolák, az yz - síkkal való metszete a $z = y^2$ konvex parabola, míg az xz -síkkal való metszete a $z = -x^2$ konvex parabola.
- R -sugarú *félgömb* egyenlete: $z = \sqrt{R^2 - (x^2 + y^2)}$.
- *Forgáskúp* egyenlete: $z = \sqrt{x^2 + y^2}$.
- Az y -tengelyű, R -sugarú *félhenger* egyenlete: $z = \sqrt{R^2 - x^2}$.
- Az *egyköpenyű forgáshiperboloid* egyenlete: $z = \sqrt{x^2 + y^2 - 1}$.
- A *kétköpenyű forgáshiperboloid* egyenlete: $z - x^2 - y^2 = 1$.

Kétváltozós függvények határértéke és folytonossága

A *határérték* definíciója:

$$\lim_{(x,y) \rightarrow (x_0,y_0)} f(x,y) = A$$

akkor és csak akkor, ha minden $(x_n, y_n) \rightarrow (x_0, y_0)$ pontsorozatra fennáll, hogy $f(x_n, y_n) \rightarrow A$. *Megjegyzés: az egyváltozós függvények esetén tanult határértékműveletek ebben az esetben is igazak.*

A $z = f(x, y)$ kétváltozós függvény *folytonos* az értelmezési tartomány (x_0, y_0) pontjában, ha létezik a határérték ebben a pontban és ez egyenlő a függvény ebben a pontban felvett helyettesítési értékével, azaz

$$\lim_{(x,y) \rightarrow (x_0,y_0)} f(x,y) = f(x_0,y_0).$$

Egy függvény folytonos, ha folytonos az értelmezési tartománya minden pontjában.

Parciális derivált, gradiens, iránymenti derivált, érintő sík

Egy $f(x,y)$ függvényt igen könnyű az egyes változói szerint deriválni, mert ilyenkor a másik változót rögzítettnek képzeljük, és csak a szóban forgó változó egyváltozós függvényének tekintjük a függvényt.

Az $f(x,y)$ függvény (x_0,y_0) pontbeli, x változó szerinti parciális deriváltja

$$f'_x(x_0,y_0) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x_0+h,y_0) - f(x_0,y_0)}{h}.$$

Hasonlóan az $f(x,y)$ függvény (x_0,y_0) pontbeli, y változó szerinti parciális deriváltja

$$f'_y(x_0,y_0) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{f(x_0,y_0+h) - f(x_0,y_0)}{h}.$$

Az $f(x,y)$ függvény (x_0,y_0) pontbeli, x -szerinti parciális deriváltjának geometriai jelentése nem más, mint a $z = f(x,y)$ felület és az $y = y_0$ egyenletű sík metszészvonala érintőjének meredeksége az (x_0,y_0) pontban. (Hasonlóan értelmezhető az y -szerinti derivált is.)

Parciális deriváltakkal könnyű felírni a $z = f(x,y)$ felület $(x_0,y_0, f(x_0,y_0))$ pontjában az *érintő sík* egyenletét:

$$z - f(x_0,y_0) = f'_x(x_0,y_0)(x - x_0) + f'_y(x_0,y_0)(y - y_0).$$

A parciális deriváltakból álló vektort *gradiens vektornak* nevezzük.

$$\nabla f(x,y) = (f'_x(x,y), f'_y(x,y))$$

A gradiens vektor a függvény minden egyes pontjában megadja a legnagyobb meredekség irányát (azaz a gradiens vektor a függvény legnagyobb növekedésének irányába mutat). Lokális minimumban, lokális maximumban vagy egy nyeregponthoz a gradiens nulla.

A gradiens vektornak egy tetszőleges irányú $\underline{v}$ egységvektorral való skalárszorzatát

$$f'_{\underline{v}}(x,y) = \nabla f(x,y) \cdot \frac{\underline{v}}{|\underline{v}|}$$

az $f(x,y)$ függvény $\underline{v}$ irányban vett *iránymenti deriváltjának* nevezzük. Amennyiben az irány α szöggel van megadva, úgy az irányt megadó $\underline{v}$ vektor: $\underline{v} = (\cos \alpha, \sin \alpha)$.

Megjegyzés: a magasabbrendű parciális deriváltak jelölése és jelentése is teljesen hasonló az elsőrendű deriváltakhoz. Azaz például

$$f'_{xy}(x,y) = f'_{yx}(x,y).$$

Young-tétele szerint ha $f(x,y)$ és parciális deriváltjai léteznek és folytonosak egy nyílt tartományon, ami tartalmazza (x_0,y_0) -t, akkor $f_{xy}(x_0,y_0) = f_{yx}(x_0,y_0)$ teljesül.

2. Feladatok

1. Határozza meg a következő függvények értelmezési tartományát, elsőrendű parciális deriváltjait és azok értelmezési tartományát!

(a) $f(x, y) = x^3 + y^3 - 3xy$ (b) $f(x, y) = x^y$

(c) $f(x, y) = y^2 \ln \sqrt{xy}$ (d) $f(x, y) = \arcsin\left(\frac{y}{x}\right)$

(e) $f(x, y) = \frac{x^3 e^y}{1 + \sin x + y^2}$ (f) $f(x, y) = \frac{e^{2x-3y}}{2x-3y}$

(g) $f(x, y) = x \operatorname{tg}(x+y)$ (h) $f(x, y) = x \ln(x^2 + y^2)$

(i) $f(x, y) = \ln \sqrt{x^7 y^4}$ (j) $f(x, y) = x^2 - 5xy + 3y^2 - 6x + 7y + 8$

(k) $f(x, y) = \operatorname{tg}(3x - 5y)$ (l) $f(x, y) = \sqrt{x^3 - 5x^2 y + y^4}$

(m) $f(x, y) = e^{x^2 \sin x - y^2 x^3}$

2. Határozza meg a következő függvények másodrendű parciális deriváltjait! Ellenőrizze le, hogy valóban teljesül az $f_{xy}(x, y) = f_{yx}(x, y)$ egyenlőség!

(a) $f(x, y) = \ln(x + e^y)$ (b) $f(x, y) = x^y$ (c) $f(x, y) = x \operatorname{tg}(x+y)$

(d) $f(x, y) = \arccos\left(\frac{y}{x}\right)$ (e) $f(x, y) = \frac{y^2}{x+y}$ (f) $f(x, y) = \operatorname{arctg}\left(\frac{x+y}{1-xy}\right)$

(g) $f(x, y) = y - xe^y + x$ (h) $f(x, y) = e^{xy}$ (i) $f(x, y) = x \sin(x+y) + y \sin(x+y)$

3. Írja fel az alábbi felületek érintősíkjának egyenletét a megadott pontban!

(a) $f(x, y) = 5x^2 - 2xy + 3y^2 + 5x - 6$ és $P_0(1, -1)$

(b) $f(x, y) = (x^2 - 6x)(y^2 - 4y)$ és $P_0(1, 2)$

(c) $f(x, y) = \arcsin\left(\frac{x}{y}\right)$ és $P_0(1, 2)$

(d) $f(x, y) = (x^2 + y^2) \ln(xy)$ és $P_0(2, 1/2)$

(e) $f(x, y) = x \operatorname{tgy} - y \operatorname{tg}x$ és $P_0(\pi/4, 0)$

(f) $f(x, y) = 3y + e^{xy^2} + 2y \operatorname{arctg}\frac{x}{y}$ és $P_0(0, 1)$

(g) $f(x, y) = \frac{x^2 y}{x^2 + 2y^2}$ és $P_0(1, 1)$

4. Határozza meg annak a síknak az egyenletét, amely átmegy a $P(2, -1, 3)$ ponton és párhuzamos az $f(x, y) = \cos(x^2 + y^2)$ felület $x_0 = \frac{\sqrt{\pi}}{2}$, $y_0 = \frac{\sqrt{\pi}}{2}$ koordinátájú pontjához tartozó érintősíkkal.
5. Az $f(x, y) = \ln(xy)$ felületnek mely pontjaiban párhuzamosak az érintősíkok az $x + y + z = 0$ síkkal?
6. Az $f(x, y) = x^2 - 2xy + 3y^2 - 5x + 3y - 5$ felület mely pontjaiban vízszintes az érintősík?
7. Határozza meg a következő függvények adott irány szerinti iránymenti deriváltját a megadott pontban!
- (a) $f(x, y) = x^3 - 5xy^2 - 2x + 1$, $\alpha = 40^\circ$, $P_0(1, 0)$
- (b) $f(x, y) = (x - y)^2$, $\alpha = \frac{\pi}{3}$, $P_0(2, 3)$
- (c) $f(x, y) = \sqrt{x^2 + y^2}$, $\alpha = 135^\circ$, $P_0(-5, 5)$
- (d) $f(x, y) = \sin(xy)$, $\alpha = 150^\circ$, $P_0(1, 0)$
- (e) $f(x, y) = \frac{x^2 \ln y}{x^2 + 3y^2}$, $\underline{v} = (-3, 4)$, $P_0(-1, 1)$
- (f) $f(x, y) = \frac{xy(1 + y)}{x^2 + y^2}$, $\underline{v} = (-4, 3)$, $P_0(3, 1)$
- (g) $f(x, y) = x^4[2 - \ln(1 + y^2)]$, $\underline{v} = (1, 3)$, $P_0(1, 0)$
- (h) $f(x, y) = \ln(x^2 + y^2)$, $\underline{v} = (1, 3)$, $P_0(-3, -4)$
8. Határozza meg mely irány esetén lesz nulla az $f(x, y) = x^3 + y^3 - 3xy + e^y$ függvény $P_0(2, 0)$ pontbeli iránymenti deriváltja! És mely irány esetén lesz maximális az iránymenti derivált?
9. Milyen irányban lesz az $f(x, y) = y^3 e^{-2x-1}$ függvény $(\frac{1}{2}, 1)$ pontbeli iránymenti deriváltja maximális, illetve minimális?
10. Határozza meg az $f(x, y) = x^2 e^y$ függvény $P_0(2, 0)$ pontbeli, a $\underline{v} = (3, 4)$ vektorra merőleges iránymenti deriváltját!